

Концептуальні засади дослідження проблеми навчання педагогічно обдарованих студентів // Сучасна освіта творчо обдарованої молоді: ідеї, технології, перспективи: Матеріали конференції. – К.– Кривий Ріг, 2008. – С. 33-39.

УДК 378.937

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ ПЕДАГОГІЧНО ОБДАРОВАНИХ СТУДЕНТІВ

О.Є. Антонова,

кандидат педагогічних наук, доцент,

Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Економічні та соціальні перетворення в Українській державі зумовили необхідність реформування всіх ланок системи освіти. Перед сучасною школою постало завдання максимального розкриття і розвитку потенціалу кожної особистості, формування людини як суб'єкта соціального та професійного життя, підготовки її до самовдосконалення, самовизначення та самореалізації. Нова українська школа має забезпечувати всебічний розвиток індивідуальності людини як особистості та найвищої цінності суспільства на основі виявлення її задатків, здібностей, обдарованості і талантів. В Україні прийнято цілий ряд законів і програм (зокрема Закон України “Про освіту” (1996 р.), Національна програма “Діти України”, Програма розвитку обдарованих дітей і молоді, Укази Президента України про підтримку обдарованих дітей, Концепція державної програми роботи з обдарованою молоддю на 2006-2010 роки та інші), які спрямовані на створення загальнодержавної системи навчання обдарованої молоді. Проте до останніх років в Україні виявлення та розвиток обдарованої молоді здійснювалися стихійно, спираючись лише на регіональні можливості та на власну ініціативу окремих учителів, вчених, митців. Вважаємо, що постала нагальна потреба у глибокому цілісному вивченні феномена обдарованості, теоретичному обґрунтуванні вітчизняного підходу до побудови моделей обдарованості та створенні відповідних умов для реалізації здібностей та обдарувань учнівської та студентської молоді.

Зазначимо, що у реалізації проблеми роботи з обдарованою молоддю все відчутніше проявляються недоліки професійної підготовки вчителя до здійснення відповідної діяльності. Крім того, практично не розробляється аспект розвитку педагогічної обдарованості самого вчителя, хоча більшість педагогів-практиків погоджуються з тим, що педагогічно обдарований учитель – це реальна потреба сучасної школи, яка потребує цілеспрямованої кропіткої роботи щодо розвитку природних задатків і педагогічних здібностей.

Враховуючи актуальність визначеної проблеми, об'єктивну потребу в обдарованих, творчо працюючих учителях як основній рушійній силі на шляху реформування суспільства та недостатню розробленість проблеми, нами зроблено спробу обґрунтувати теоретико-методологічні засади навчання обдарованих студентів у педагогічних університетах.

Зазначимо, що "обдарованість" належить до трандисциплінарних понять, є багатозначним і не визначеним остаточно, а тому його досліджувати необхідно комплексно на різних наукових рівнях, зокрема, на фізіологічному, психологічному, генетичному, педагогічному тощо. Серед найбільш розповсюджених і загальноприйнятих теоретичних підходів у вивченні природи обдарованості нами визначено такі: *трансцендентальний* (Я. Коменський), який пояснює походження обдарованості даром Божим; *соціогенний* (К. Гельвецій, Д. Дідро, Дж. Локк, В.П. Ефроїмсон та інші), прихильники якого наполягають на виключному значенні оточуючого середовища, соціуму, у формуванні видатних здібностей; *спадково-еволюційний (біогенний)* (Ф. Гальтон, Г. Айзенк та інші), сутність якого полягає у прямому наслідуванні дітьми виданих здібностей від своїх талановитих предків; *психо-генетичний* (Ч. Ломброзо, В.П. Ефроїмсон та інші), що пов'язує прояви талановитості з глибинними захворюваннями психіки обдарованої особистості; *фізіологічний* (І.П. Павлов та інші), який намагається віднайти причини обдарованості у специфіці будови та функціонування центральної нервової системи, зокрема у функціональній спеціалізації півкуль головного мозку; *теорія здібностей* (Б.Г. Ананьєв, Г. Гарднер, Г.С. Костюк, В.О. Моляко, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов, та інші), прихильники якої впевнені в існуванні анатомо-фізіологічних й функціональних особливостей людини (задатків), які створюють певні передумови для розвитку індивідуально-психологічних особливостей, що відрізняють одну людину від іншої (здібностей), розвиток і вдосконалення яких відбувається у процесі цілеспрямованої діяльності.

Відзначимо, що на сучасному етапі розробки досліджуваної проблеми чітко окреслилися три *основні напрями* пошуків дослідників, а саме: *соціогенний* (обдарованість залежить від умов життя та системи виховання дітей у певному соціумі), *біогенний* (обдарованість зумовлена природними чинниками) та *аксіологічний* (обдарованість визначається ціннісними змістами індивідуальної свідомості) підходи.

На нашу думку, системотвірним чинником у проблемі дослідження феномена обдарованості виступає поняття "особистість" як сукупність особистісних якостей, що має ієрархічну побудову і включає ряд підсистем. На основі розуміння особистості як відкритої системи, здатної до саморозвитку і самовдосконалення людина постає як цілісна єдність природного і суспільного, об'єктивного і суб'єктивного, внутрішнього і духовного начал, в якій усі визначені сторони взаємодії виступають

необхідними моментами. Зважаючи на це, і процес формування особистості має відбуватися цілісно.

В основу побудови моделі обдарованості нами покладено концепцію тривимірної, поетапно конкретизованої психологічної структури особистості (В.В. Рибалка [1, с. 144-155]), кожний елемент якої зазнає системного впливу та системно сполучає в собі функції трьох головних типів – соціально-психолого-індивідуального, діяльнісного та вікового (генетичного), які відповідають трьом базовим вимірам особистості.

Природні задатки особистості до виконання певного виду діяльності постають як потенційні можливості особистості, що набувають свого розвитку і реалізуються у дійсність за певних умов. Можливості можуть і не реалізуватися, якщо не буде створено відповідних умов. Розвиток же певних задатків і здібностей викликає до життя, стимулює розвиток здібностей нового рівня, що дозволяє особистості продовжувати свій розвиток до необмеженого рівня.

Нами зроблено спробу розставити акценти у ланцюгу "задатки – здібності – обдарованість – талановитість – геніальність". Обдарованість розглядається як вищий рівень розвитку здібностей, який супроводжується високими досягненнями у певній галузі діяльності. Таким чином, здібності й обдарованість є феноменами одного порядку в тому розумінні, що вони переходять від нижчого рівня до вищого шляхом розвитку здібностей і підкоряються законам розвитку здібностей, тобто мають здатність до постійного розвитку і вдосконалення. При цьому зазначимо, що розвиток здібностей і обдарованості завжди пов'язаний з окремою діяльністю, яка є основною умовою їх розвитку. Обдарованість визначається як системна якість психіки особистості, здатна розвиватися впродовж життя, і яка визначає можливість досягнення людиною більш високих результатів в одному чи кількох видах діяльності порівняно з іншими людьми.

На основі узагальнення підходів зарубіжних (Д. Гілфорд, Дж. Рензулі, П. Торранс, Ф. Монкс, Д. Фельдх'юсен, А. Танненбаум, Р. Стернберг, Х. Гарднер) та вітчизняних (Д.Б. Богоявленська, О.І. Кульчицька, Н.С. Лейтес, О.М. Матюшкін, В.О. Моляко, О.Л. Музика, О.О. Музика, Д.В. Ушаков та інші) вчених до розуміння сутності обдарованості, а також за допомогою методу контент-аналізу нами сформульовано робоче визначення поняття "обдарованість" як індивідуальної потенційної своєрідності спадкових (задатки), соціальних (сприятливе соціальне середовище) та особистісних (позитивна „Я"- концепція, наявність відповідних вольових якостей, спрямованості, наполегливості тощо) передумов для розвитку здібностей особистості до рівня вище за умовно "середній", завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності.

Аналіз результатів досліджень вітчизняних та зарубіжних дослідників дозволив розробити власні підходи до побудови моделі обдарованості. Зважаючи на викладені вище у міркування щодо структури обдарованості та враховуючи результати факторного аналізу її основних елементів нами запропоновано робочу модель обдарованості, яка охоплює такі компоненти [2, с. 229-231]:

1) ядро обдарованості: *здібності (загальні та/або спеціальні), розвинені на рівні вищому за середній* – як сукупність індивідуально-психологічних особливостей, що є умовою успішного, високоякісного виконання людиною певної діяльності і зумовлюють різницю у динаміці оволодіння необхідними для неї знаннями, уміннями та навичками; *креативність* – як здатність до творчого пошуку, нестандартного розв’язування задач, що характеризується за цілим рядом параметрів (дивергентне мислення, вміння бачити проблему, здатність генерувати нові, оригінальні ідеї, відчуття витонченості організації ідей, здатність до синтезу та аналізу, швидкість мислення, розвинута інтуїція, здатність до ризику, гнучкість у мисленні та діях); *спрямованість особистості до певного виду діяльності* – як бажання працювати саме у цій сфері, отримування задоволення від діяльності, потреба постійно повертатися до неї.

2) чинники, що впливають на рівень прояву (реалізації) основних компонентів ядра обдарованості: *спадкові дані* – біофізіологічні, анатомо-фізіологічні особливості організму (задатки) – які є передумовою розвитку відповідних здібностей; *середовище (освітній простір)* – стимулююче оточення, що сприяє розвитку відповідних здібностей (родина, школа, держава та ін.); *виховні впливи* – цілеспрямований розвиток здібностей та обдарувань за умови єдності у діяльності сім’ї, загальноосвітнього закладу, позашкільних закладів освіти; *досвід виконуваної діяльності* – включення людини у різні види діяльності щодо оволодіння суспільним досвідом і вміле стимулювання її активності у цій діяльності, що здатне здійснити дієвий розвиток її потенційних можливостей; *особливості емоційно-вольової сфери,* які проявляються у наполегливості щодо виконання завдань, у прагненні до змагань, упевненості у своїх силах і здібностях, повазі до інших, емпатійному ставленні до людей, терпимості до особливостей інших людей, схильності до самоаналізу, толерантному ставленні до критики, незалежності у мисленні і поведінці, почутті гумору тощо; *наявність системи цінностей* – що відображається у реалістичній „Я”-концепції, внутрішній мотивації, яка зумовлюється ціннісними змістами індивідуальної свідомості, автономністю, самодостатністю, незалежністю від ситуативних чинників, спрямованістю у майбутнє; *випадковість* – опинитися у потрібному місці у потрібний час, зустріч зі Своїм Учителем, спроможним розкрити унікальність індивідуальності дитини і створити умови для самостійного пошуку себе і свого шляху, самовираження у продуктах творчості тощо.

Підтримка і розвиток обдарованої особистості є одним із провідних завдань вищого навчального закладу, оскільки прогрес практично всіх галузей діяльності залежить від людей, які нестандартно сприймають навколишній світ, надзвичайно діяльні, енергійні, працездатні і можуть досягати в обраній ними сфері діяльності високих результатів.

Розвиток обдарованості майбутнього спеціаліста потребує створення у ВНЗ цілісної, самокерованої системи, яка передбачає виявлення та підтримку обдарованої молоді; розвиток та реалізацію її здібностей; стимулювання творчої роботи студентів та викладачів; активізацію навчально-пізнавальної діяльності молоді; формування резерву для вступу у ВНЗ, магістратуру та аспірантуру, підготовку наукових та педагогічних кадрів. Ця система повинна охоплювати заклади освіти різних рівнів акредитації: середня загальноосвітня школа, педагогічний ліцей, педагогічний коледж, вищий педагогічний заклад освіти, заклади післядипломної педагогічної освіти.

Цьому процесу сприяють побудова цілісної багатофакторної моделі обдарованого майбутнього спеціаліста, а також розробка та впровадження педагогічних технологій навчання, заснованих на стратегіях поглиблення, прискорення, збагачення, проблемності змісту освіти, а також активізації, індивідуалізації та диференціації навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Теоретико-методологічною основою навчання обдарованих студентів у педагогічних університетах є модель педагогічної обдарованості майбутнього вчителя, яка характеризується якісно своєрідним поєднанням педагогічних здібностей особистості, інтелекту, креативності її мислення й діяльності та свідомої наполегливої спрямованості до здійснення функцій педагогічного працівника, які дозволяють їй досягати значних успіхів у творчій професійній діяльності.

Організація процесу навчання обдарованих майбутніх учителів передбачає перебудову навчально-пізнавального процесу у педагогічних університетах (цілей, завдань, змісту, форм та методів) і спрямування його на самоактуалізацію особистості студента, вмотивоване оволодіння знаннями, вміннями, навичками щодо педагогічної діяльності, розвиток та саморозвиток особистісних та професійно значущих якостей студентів (педагогічних здібностей, креативності, професійної спрямованості тощо).

Процес навчання майбутніх учителів спрямовується на створення у вищих педагогічних навчальних закладах сприятливих умов для повноцінного прояву і розвитку здібностей та обдарувань студентів відповідно до їх схильностей, мети професійного становлення, визначення власної траєкторії професійного зростання та набуття високого рівня професіоналізму. Це дозволяє забезпечити ефективність навчально-пізнавальної, наукової і практичної роботи студентів, спрямованої на

реалізацію їх здібностей та обдарувань як у навчальній, так і позанавчальній діяльності.

Спеціально організоване навчання на основі розробленої нами моделі обдарованості та концепції діяльності вищого навчального закладу з обдарованою молоддю сприяють не лише формуванню знань, умінь і навичок майбутніх учителів, але й розвитку їх педагогічних обдарувань, творчого мислення, інтелектуалізації особистості, спонукає до творчої самостійної пошукової діяльності. Така побудова навчального процесу передбачає досягнення максимального розвиваючого ефекту, спрямованого на становлення особистості майбутнього вчителя та реалізацію його творчого потенціалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1995. – 236 с.
2. Антонова О.Є. Теоретичні та методичні засади навчання педагогічно обдарованих студентів: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2007. – 472 с.